

احیای یک هویت؛ امکان سنجی باززنده سازی حمام تاریخی خسروآغا*

بهنام پدram** شهریار ناسخیان*** سیدمرتضی فرشته‌نژاد**** داوود اکبری*****

چکیده

در پی افزایش روزافزون زندگی متکی به خودرو، هر روزه نیاز به معابر و مسیرهای سواره‌رو جدیدی احساس می‌گردد. به همین دلیل بناها و میراث‌های ارزشمند تاریخی که در مسیر احداث این گذرها واقع‌اند، در معرض تخریب قرار دارند. این گونه برخورد‌های نسنجیده که تنها زاییده یک نوع تفکر و نیاز کارکردی است؛ باعث شکل‌گیری مفاهیمی ناشناخته از بافت‌های تاریخی شهرها می‌گردد. دستاورد این بی‌توجهی خدشه‌دار شدن هویت تاریخی و فرهنگی فضاهای شهرهای تاریخی از جمله شهر تاریخی اصفهان است. یکی از نابهنجارترین نمونه این اقدامات و محور بحث اصلی این پژوهش، تخریب شبانه حمام تاریخی خسروآغا، برای احداث خیابان حکیم است؛ خیابانی که سال‌ها در کش و قوس احداث‌شدن، مترصد تخریب بنایی ارزشمند و تاریخی در محدوده دولت‌خانه صفوی و به انزواکشیدن آن بود. این پژوهش کیفی که با رویکردی تاریخی - توصیفی، براساس مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی روند چگونگی احداث خیابان حکیم، دریده‌شدن بخشی از بافت تاریخی شهر اصفهان و تخریب بنای ارزشمند حمام خسروآغا را تشریح کرده با این هدف که خطوط معماری و تاریخی‌اش برای بار دیگر خوانا گردد. همچنین، هدف اصلی آن وجود امکان باززنده‌سازی حمام تاریخی خسروآغا با استناد به اسناد و مدارک به‌جامانده با توجه به قواعد و ضوابط منشورهای مرمتی است. با عنایت به این موضوعات، دستاورد پژوهش حاضر تأکید بر بازگرداندن هویت پامال شده بخشی از تاریخ معماری سرزمینمان با یکی از شیوه‌های علمی امکان‌سنجی شده است.

۵۱

کلیدواژگان: اصفهان، بافت تاریخی، حمام تاریخی خسرو آغا، هویت، باززنده‌سازی.

* مقاله پیش‌رو، برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد داوود اکبری «امکان‌سنجی باززنده‌سازی حمام تاریخی خسروآغا» است که به راهنمایی دکتر

بهنام پدram، دکتر شهریار ناسخیان و مشاوره مهندس سیدمرتضی فرشته‌نژاد در دانشگاه هنر اصفهان تدوین گردید.

** استادیار، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان.

*** استادیار، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان.

**** کارشناس ارشد معماری.

***** کارشناس ارشد مرمت ابنیه تاریخی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان (نویسنده مسئول).

مقدمه

انقلاب صنعتی اروپا، تغییرات بنیادینی در مفاهیم زمان و فضا ایجاد نمود؛ به پیروی و در نتیجه ایجاد این دگرگونی‌ها که در آغاز مثبت و مفید تلقی می‌شدند و به تدریج آثار منفی صنعتی شدن، چهره شهرها را گرفت (بحرینی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱). همچنین ناآشنایی عمومی از ارزش‌های فرهنگی، تاریخی و اجتماعی نهفته در فضای کالبدی قدیمی شهرها و بی‌تفاوتی نسبت به محافظت و زنده نگه‌داشتن محیط‌های تاریخی آن شهرها بود که موجب احداث محورهای ارتباطی عمومی از طرف اداره‌کنندگان شهرها گردید و به دنبال آن، نظام شهری و ساخت سنتی و تاریخی شهرها دچار تحولی نسنجیده قرار گرفت.

کشورهایی که از دور شاهد این سلسله اقدامات شهری بودند در هر حال تحت نفوذ همین تجارب، درباره سرنوشت شهرهای کهن خویش مجبور به تصمیم‌گیری شدند؛ هریک با فاصله زمانی کمتر یا بیشتر و با یا بدون تلفیق تجارب اروپا با خصایص فرهنگی و نیازهای موضعی و کالبدی شهرها و محلات قدیمی خویش اقداماتی در این زمینه آغاز کردند و راه را با ارائه طرح‌های شهری ادامه دادند. این گامی در مسیر نابودی بافت‌های ارزشمند شهری قلمداد می‌شد (فلامکی، ۱۳۹۱: ۱۹۴).

در این بین، شهر تاریخی فرهنگی اصفهان نیز از این گونه اقدامات مستثنا نگردید. نمونه‌ایی از این اقدامات، تخریب حمام تاریخی خسروآغاست که در طرح‌های ارائه‌شده شهری در مسیر خیابان کشی قرار گرفت و در اقدامی ناصولی و بدون تفکر و توجه به راه‌حل‌های مناسب با خاک یکسان گردید. پس از آن با جنگ و گریزهای مدیریتی در سطح کلان و توجه به منافع برخی اشخاص، در بین بافت شهری و افکار عمومی تثبیت یافت. به این صورت، نمونه‌ای بارز از نابودی ارزش‌های فرهنگی و تاریخی بی‌همتای شهر اصفهان رقم خورد چراکه نبود هیچ اقدامی سازنده در جهت باززنده‌سازی این اثر ارزشمند دوره صفوی لطمه‌ای همیشگی به سیمای شهر اصفهان است. این برخورد قهقراگونه با بافت‌های تاریخی که زاینده نوعی شهرسازی مبتنی بر انگیزه‌های صرفاً اقتصادی است، موجبات تجدیدنظر در ارائه طرح‌های شهری را طلب می‌کند. این مقاله در صدد پاسخ‌گویی به این پرسش است: چگونه می‌توان راه‌کاری اصولی و تأثیرگذار، در جهت باززنده‌سازی حمام تاریخی خسروآغا ارائه نمود؟ روشی که باعث به‌وجود آمدن درک صحیح و عمیقی در برخورد با بافت تاریخی محدوده دولت‌خانه صفوی شهر اصفهان در ارائه طرح‌های شهری قلمداد گردد.

پیشینه پژوهش

در کتاب «جغرافیای اصفهان» از سیروس شفق (۱۳۸۱)، با بررسی نقشه‌های تاریخی از گستره جغرافیا و تاریخی شهر اصفهان و مروری بر روند شکل‌گیری شهر تاریخی و کهن اصفهان، این نتیجه دریافت می‌گردد که همیشه اصولی معقول بر پایه انسجام، پیوستگی، نظم و... در برپایی و تداوم الگوی ساختار شهری اصفهان حاکم بوده است. اصولی که متأثر از هویت فرهنگی و تمدن غنی این سرزمین است. از این رو، در خصوص فرآیند توسعه و رشد شهر اصفهان در عصر حاضر توجه به مزیت‌های فرهنگی و تاریخی به‌عنوان راهبرد اصولی و منطقی مطرح است.

لازم است ذکر شود، اکثر فضاها و بناهای شاخص شهر اصفهان که در شکل‌دادن به کالبد و هویت شهر اصفهان نقش مؤثری داشته‌اند؛ از طرف شاهان یا اینکه از سوی بزرگان و خیرین بنا می‌شده‌اند. محمد مهدی بن محمد رضا اصفهانی (۱۳۶۸) در کتاب «نصف جهان فی تعریف الاصفهان»، درباره پیشینه تاریخی و مشخصات و موقعیت حمام خسروآغا و بانی آن که از خواجگان دربار شاه‌سلطان سلیمان و شاه‌سلطان حسین صفوی بوده، توضیحاتی نقل کرده است.

در خصوص سرنوشت کالبد حمام تاریخی خسروآغا زنده‌یاد باقر آیت‌... زاده شیرازی (۱۳۷۴) در مقاله «تخریب اثر تاریخی حمام خسرو آغا»، به بررسی پیشینه تاریخی این اثر تاریخی پرداخته و همچنین با تشریح طرح‌های شهری در اصفهان در برخورد با حمام خسروآغا به عواقب تخریب این بنای ارزشمند تاریخی اشاره نموده است. با استناد به اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، این اثر تاریخی در تاریخ ۱/۵/۱۳۵۳ به شماره ۹۷۶ در فهرست آثار ملی ایران قرار گرفت (پازوکی و شادمهر، ۱۳۸۴: ۷۳) و عرصه و اعیان آن از سوی شهرداری وقت به جهت بهره‌برداری فرهنگی به اداره فرهنگ و هنر وقت واگذار شده بود. همچنین لازم است بیان شود، در جشنواره جهان اسلام که در سال ۱۳۵۵ در شهر لندن برگزار شد، شهر اصفهان به‌عنوان یکی از سه شهر اسلامی معرفی گردید؛ از بناهای تاریخی این شهر که در نمایشگاه ارائه گردید حمام تاریخی خسروآغا بود (پهلوان‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۳۰). پروفیسور فلامکی معتقد است: «با گذشت زمان، تقریباً همیشه، مقیاس و مختصات کاربردهای بنا و نیازهای مردم با آنچه در شروع زندگی بنا وجود داشته است آشکارا تفاوت پیدا می‌کند. بنابراین باززنده‌سازی یک بنا و جایگزین شدن مجددش در بافت مبحث پیچیده‌ای را پیش می‌آورد.» (فلامکی، ۱۳۹۱: ۱۹۴). پروفیسور یوکیلهتو^۱ در ارتباط با مبحث بازسازی چنین

تصویری که سیاح آلمانی، انگلبرت کمپفر،^۳ در سال‌های ۸۵-۱۶۸۳ م. از دولت‌خانه صفوی ترسیم نموده است، موقعیت این حمام را در کنار میدان چهارحوض نشان می‌دهد. این تصویر، مرجعی قرار گرفته تا مهندسان مشاور خاص ابرکوه زیر نظر مهندس محمد/امین میرفندرسکی در فاصله سال‌های ۵۷-۱۳۵۳ ه. ش. بتوانند نقشه‌ای از محله حکومتی دوره صفوی تهیه نمایند (آیت‌ا... شیرازی، ۱۳۷۳: ۱۷). در تصویر ۲، بخشی از نقشه دولت‌خانه صفوی که مهندسان مشاور ابرکوه آن را ترسیم کرده‌اند، حمام تاریخی خسروآغا در کنار میدان چهارحوض مشخص شده است.

این حمام از سمت جنوب به میدان چهارحوض، از سمت شرق به بازار مسگرها و میدان شاه، از سمت غرب با تالار تیموری، کاخ چهل‌ستون و دروازه دولت ارتباط دارد (الاصفهانی، ۱۳۶۸: ۴۰). در تصویر ۳، محدوده حمام بین دیگر بناهای مجاورش در

تصویر ۱. کتیبه سنگاب نفیس حمام خسروآغا در سال ۱۳۵۶ (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان اصفهان)

تصویر ۲. موقعیت حمام خسروآغا در نقشه دولت‌خانه صفوی (آیت‌ا...زاده شیرازی، ۱۳۷۳: ۱۷)

می‌گوید: «اغلب بین نیت ذهنی و اجرای عملی، شکافی وجود دارد و تأثیرات گوناگون مذکور نیز، قطعاً به تشدید دشواری تعبیر سیاست‌های حفاظتی در عمل می‌انجامد. اصالت، مفهومی بنیادین در نظریه حفاظت نوین است، اما برداشت‌های متداول از آن عمدتاً بر مستندنگاری مصالح در مقاطع مختلف تاریخی یک سازه یا مکان خاص متمرکز بوده است. کاربرد همین واژه در موضوعی دیگر می‌تواند موجب سردرگمی شود. برای نمونه، بهتر است اصلاح "بازسازی اصیل" را که به معنای یک سازه جدید، مطابق با شکل بنای پیشین و مبتنی بر مستندات موثق است، "بازسازی دقیق" بخوانیم.» (بوکیلهتو، ۱۳۸۷: ۳۳۰). گرایش‌های فکری در مقوله باززنده‌سازی برخی بناهای تاریخی شاخص (بعضاً با کاربری‌های مذهبی، عمومی و ...) که اغلب بار ارزش‌های ملی را نیز به دوش می‌کشند، می‌توان با مفهوم غرور و هویت ملی در پیوند دانست. همچنین در بیشتر مواقع می‌توانند برانگیزاننده بازسازی و مرمت سبکی ویژگی‌های خاص آن بنا را موجب گردند.

روش پژوهش

پژوهش موردبحث با رویکرد اصلی یک پژوهش موردی و با بهره‌گیری از روش تاریخی - توصیفی به جمع‌آوری داده‌ها در حوزه پیشینه تاریخی و ادبیات نظری دست زده است. همچنین، به منظور بررسی ساختارهای معماری و ارائه شیوه‌های باززنده‌سازی از روش‌های میدانی (مصاحبه، تهیه عکس و ...) بهره برده است. روش تجزیه و تحلیل پژوهش، هویت‌محور است که در نهایت، به ارائه طرح‌های هم‌تراز در جهت باززنده‌سازی حمام تاریخی خسروآغا پرداخته است.

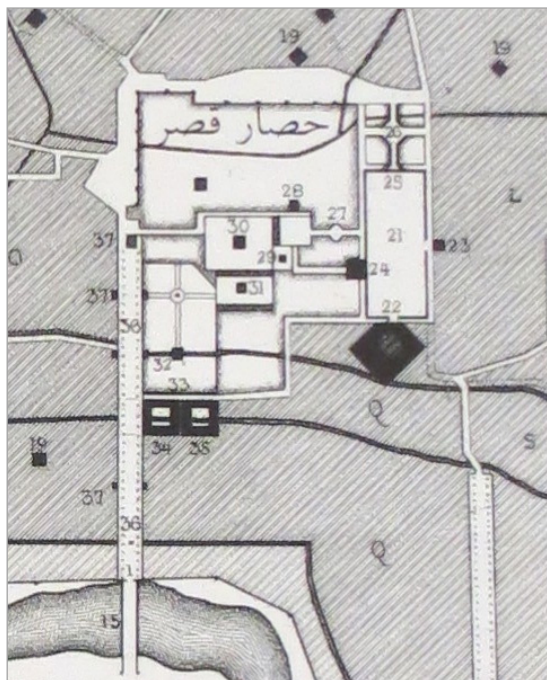
شناخت موقعیت و تاریخچه حمام خسروآغا با استناد به متون

حمام خسروآغا از بناهای ارزشمند دوره شاه‌سلیمان صفوی است که به دست شخصی به نام خسروآغا بنا گردید. خسروآغا برادری با نام علی‌قلی‌آغا داشت، این هر دو برادر از خواجه‌های دربار شاه صفوی بودند و هر دو، بانی خیریه موقوفه بسیار (جابری انصاری، ۱۳۷۸: ۱۳۰).

مقارن با اقدام علی‌قلی‌آغا،^۲ برادرش خسروآغا بانی ساخت حمامی به نام خود می‌گردد. با استناد به کتیبه سنگاب بین حمام که بر روی آن عبارت "تاریخ غره محرم الحرام ۱۱۱۰" حک شده است، می‌توان پی به تاریخ احداث بنا برد (شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۶). در تصویر شماره ۱ کتیبه سنگاب بین حمام خسروآغا در حالی که تاریخ ۱۱۱۰ هجری قمری بر روی آن حک شده نشان داده شده است.

بازشناسی و مرمت حمام تاریخی خسروآغا

به‌دنبال احداث خیابان صوراسرافیل (استانداری فعلی) منشعب از خیابان سپه در سال‌های ۲۰-۱۳۱۵ ه. ش.، برشی بر فضای محله ارگ سلطنتی دوره صفویه ایجاد شد و مجموعه را دوپارچه کرد. در این دوران اکثر ادارات دولتی نیز در طرفین خیابان استانداری در محله حکومتی متمرکز شدند (بانک ملی ایران، زندان، ژاندارمری و ...؛ بازار غربی میدان نقش جهان تخریب و بین آنها تقسیم شد و فضای میدان، پارک شهر گردید (آیتا... شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۳).

تصویر ۳. موقعیت حمام خسروآغا در نقشه شهر اصفهان کوست، ۱۳۹۰: ۳۸)

تصویر ۴. موقعیت حمام خسروآغا در نقشه سیدرضاخان (شفقی، ۱۳۸۱: ۳۷۵)

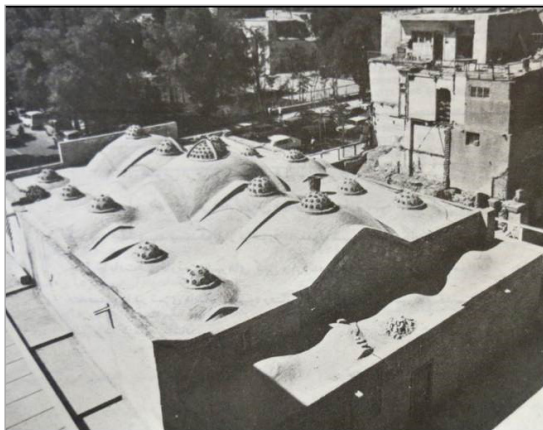
نقشه‌ای که معمار فرانسوی، پاسکال کوست،^۴ در دوره محمدشاه قاجار ترسیم کرده، با شماره ۲۸ نشان داده شده است. در کتاب نصف جهان فی تعریف الاصفهان که در زمان ناصرالدین‌شاه قاجار نوشته شده در توصیف حمام خسروآغا نقل شده است: «چندان مبالغه در شکل و استحکام و وسعت و زیبایی آن نموده‌اند که به شرح راست نیاید، جامه‌خانه مثل دیوان‌خانه به نظر می‌آید و گرم‌خانه به کمال اسلوب ساخته شده و الان دایر است، حمام مذکور صحن داخل و خارجش محاذی سطح زمین است و هوای آن مطلقاً غلطتی ندارد، آب آن از چاه است که از گاوچاه کشیده می‌شود به سهولت و این رسم در اصفهان در تمام حمام‌ها^۵ جاری است و هیچ‌یک را از آب نهر جاری آب نمی‌کنند اگرچه آب نهر جنب آن و مسلط بر آن هم باشد» (همان: ۷۹).

سیدرضاخان در سال ۱۳۰۲ ه. ش.، نقشه‌ای از شهر اصفهان جهت استفاده اداره نظمیه تهیه کرده است. این نقشه، اصفهان قدیم را با بافت سلولی و معابر عمومی (قبل از صنعتی شدن شهر اصفهان) دربر دارد و از این‌رو، واجد کمال اهمیت است؛ چه از آن تاریخ به بعد، با ورود وسایط نقلیه موتوری بافت شهری به شدت با زندگی مردم منطبق می‌گردد (شفقی، ۱۳۸۱: ۳۵۲). در تصویر ۴، موقعیت حمام خسروآغا بر روی نقشه سیدرضاخان نشان داده شده است.

حمام خسروآغا پس از احداث وقف گردید و با استناد به متون گذشته درآمد حاصل از این حمام به جهت استنساخ^۶ کتاب مقرر شده بود. از شواهد امر پیداست، این درآمد به مصرف مقرر آن نیز می‌رسیده؛ یعنی درآمد این حمام را که از بناهای عام‌المنفعه بوده است، می‌گرفتند و صرف رونویسی کتاب‌های خطی و ترویج علم می‌کرده‌اند (الحسینی خاتون‌آبادی، ۱۳۵۲: ۵۶۶). «چه توانم گفت از این شیرین‌تر و بدیع‌تر، یاد گرمابه‌ای که درآمد آن را وقف نشر و ترویج کتاب کرده باشند» (جهانبخش، ۱۳۸۸: ۱۰). در تصویر ۵، بام حمام خسروآغا در سال ۱۳۳۱ بعد از مرمت نشان داده شده است.

تولیت^۸ حمام خسروآغا به فرمان شاه‌سلطان حسین، زمانی با امیرمحمد صالح شیخ‌الاسلام خاتون‌آبادی بوده و بنا بر دلایلی در سال ۱۱۲۴ ه. ق. از او گرفته شده و به امیرمحمدباقر خاتون‌آبادی تفویض شده ولی بار دیگر با همان محمدصالح بوده است (الحسینی خاتون‌آبادی، ۱۳۵۲: ۵۶۵). در عهد فتحعلی‌شاه قاجار، میرزا صالح شیرازی که چندگاهی در اصفهان زیسته آن را از مناسبات سرکار امام جمعه، حاجی میر سید محمدحسین خاتون‌آبادی، امام جمعه اصفهان از احفاد میرسید محمدصالح خاتون‌آبادی یاد نموده است (شیرازی، ۱۳۸۷: ۵۸).

درابتدا، پیش از آن که جنبه عملکردی، به‌سان شهرهای صنعتی، داشته باشد، به‌عنوان عنصری تفریحی خودنمایی می‌نمود (حبیبی، ۱۳۹۰: ۱۳۷). این وسیله نقلیه، موتوری برای نمایش و ابراز وجودش باعث به‌وجود آمدن خیابان‌هایی چلیپایی گردید. خیابان‌هایی که به تقلید از کشورهای غربی به‌صورت نواری مستقیم، بافت و کالبد شهر اصفهان را قطعه‌بندی نمودند.

تصویر ۵. بخش داخل بینه حمام خسروآغا در سال ۱۳۵۶ (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان اصفهان)

تصویر ۶. خیابان سپه در اوایل دوره پهلوی (تارنمای مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل)

تصویر ۷. طرحی از فضای داخلی بینه حمام خسروآغا از اوژن فلاندن (فلاندن، ۱۳۹۳: ۱۴۱)

در روزنامه اخگر شماره ۸۸۲ در دهم مهر ۱۳۱۲ ه. ش. آمده است: «اداره بلدیة برای احداث میدانی در مقابل عمارت تیموری و اتصال خیابان عمارت حکومتی (استانداری فعلی) به‌طور مستقیم به خیابان سپه مشغول نقشه‌برداری می‌باشد.» (رجایی، ۱۳۸۷: ۲۱۴). در تصویر ۶، خیابان سپه از مبدأ دروازه‌دولت در اوایل دوره پهلوی اول نشان داده شده است. تا آنجا که بررسی‌ها نشان می‌دهد، در جریان احداث خیابان سپه بخش‌هایی از گرم‌خانه، بینه، تون و ورودی حمام خسروآغا از طرف میدان چهارحوض تخریب گشته است و زمانی بخش‌هایی از فضاهای آن به حمامی جدید با دوش تبدیل می‌شود.

در دوره پهلوی دوم، حمام خسروآغا واقع در بر خیابان سپه به چند دکان بزرگ و کوچک تبدیل می‌شود؛ محل کسب می‌گردد و فضاهای بی‌نظیر و اصلی آن یا تخریب و یا تقسیم می‌شود و به‌کلی، به فراموشی سپرده می‌شود (آیت‌الله زاده شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۷). تااین‌که بازنشاسی و عملیات مرمّت^۹ حمام خسروآغا بین سال‌های ۱۳۵۴ و ۱۳۵۶ ه. ش. انجام می‌پذیرد. در تصویر ۷، نمایی از فضای داخلی بینه حمام تاریخی خسروآغا که سیاح فرانسوی، اوژن فلاندن،^{۱۰} در فاصله سال‌های ۵۶-۱۲۵۸ ه.ق. / ۱۲۲۱ ه. ش. ترسیم کرده، نشان داده شده است.

با استناد به گزارشی که در مجله اثر (شماره یک، بهار ۱۳۵۸) آمده است، در بحبوحه انقلاب نیز عناصر ناشناس (به‌ظاهر ناشناس) از طریق بمب‌گذاری در پای ستون‌های بینه حمام خسروآغا، موجب انفجار در حمام شدند و قصد تخریب حمام را داشته‌اند.^{۱۱} در تصویر ۸، انهدام ستون سنگی بینه حمام در سال ۱۳۵۸ و معلق ماندن تویزه‌ها نشان داده شده است. پس از انفجار سال ۱۳۸ ه. ش. عملیات مرمّت و نصب ستون‌های سنگی جدید در حمام خسروآغا از سوی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان اصفهان انجام پذیرفت.

بررسی طرح‌های جامع شهری بر پیکره شهر تاریخی اصفهان و حمام تاریخی خسروآغا

همگام با شروع دوره پهلوی عملکردهای کاملاً نو و بیگانه در زندگی شهرهای سنتی ایران وارد می‌شود که طبعاً اصفهان از آنها نمی‌توانسته برکنار باشد. عملکردهایی مانند تلگراف‌خانه، پست، نظمیه، بانک و ... که معمولاً جای مناسب خویش را در کنار میدان اصلی شهر و دولت‌خانه صفوی پیدا کردند. در این بین، عنصری جدید به نام اتومبیل معرفی می‌گردد. این عنصر جدید که تاکنون در شهرهای ایران وجود نداشته

شهری طرح جامع شهر اصفهان که در سال ۱۳۶۷ تهیه گردید، حمام تاریخی خسروآغا به‌عنوان بنایی ارزشمند در محدوده دولت‌خانه صفوی حفظ گردیده است. در این طرح، به‌علت مشخص شدن دقیق محدوده بافت و بناهای تاریخی

تصویر ۸. انهدام ستون سنگی حمام پس از انفجار در سال ۱۳۵۸ (مرکز اسناد دانشگاه شهید بهشتی تهران)

تصویر ۹. نقشه خیابان‌های پیشنهادی شهر اصفهان در طرح جامع کوکس (Proudlove, 1969:33)

تصویر ۱۰. احداث بانک ملت روبه خیابان احداث‌نشده حکیم، دهه ۵۰ شمسی (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان اصفهان)

در همین مقطع حساس از تحولات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور بود که اولین طرح جامع شهری اصفهان در سال ۱۳۳۸ ه.ش. تدوین گردید. برای تهیه این طرح، شهرداری اصفهان و سازمان برنامه، قراردادی با مؤسسه اف.اچ. کوکس به‌منظور طرح جامع توسعه ۲۵ ساله به امضا رسانید. از این‌رو، این طرح جامع به نام طرح کوکس^{۱۲} شهرت دارد (صمیمی، ۱۳۷۷: ۵۸). تحقق این طرح و پیشنهادهای آن، زمینه را برای دگرگونی سازمان کالبدی و فضایی شهر اصفهان به‌دنبال داشت. خیابان‌های پیشنهادی طرح کوکس، بافت کهن شهر را بدون توجه به ارزش‌های فرهنگی و تاریخی‌اش می‌درید. در تصویر ۹، نقشه شهر اصفهان در طرح کوکس نشان داده شده است؛ در این نقشه، خیابان‌های پیشنهادی مشخص گردیده‌اند.

همان‌طور در نقشه مشخص است، امتداد خیابان استانداری از مبدأ حمام خسروآغا، سنگ بنایش از طرح جامع کوکس بنا نهاده شد. در پی همین طرح بود که ساختمان بانک ملت به‌صورتی که نمای آن رو به این خیابان پیشنهادی بود، ساخته شد. در تصویر ۱۰، ساختمان بانک ملت در سمت راست حمام خسروآغا و ساختمان بانک سپه در سمت چپ حمام دیده می‌شود. در این موقع هنوز نمای بانک ملت به‌صورت سفت‌کاری و ورودی اصلی آن از سمت خیابان سپه است. در سال ۱۳۴۸، طرح جامع دیگری به نام طرح ارگانیک پس از طرح کوکس در شهر اصفهان ارائه گردید که متأثر از رونق سیاست‌های اقتصاد کلان و مصرف‌وابسته و فشارهای قطب فولاد بود. این طرح، هر چند حفظ بافت شهر قدیمی را به‌عنوان یک اصل علی‌الظاهر پذیرفته بود ولی در عمل متباین با آن، شهر قدیمی را در معرض تهاجم و فشارهای شدید توسعه قرار داده و مسائل بخش قدیمی شهر را نیز به سکوت برگزار نموده بود. در این طرح همانند طرح کوکس امتداد خیابان استانداری به سمت شمال در دستور کار بود. در این بین شناسایی حمام خسروآغا، مرمت و ثبت آن در سال ۱۳۵۳ ه.ش. باعث گردید، امکان اجرای امتداد خیابان استانداری براساس طرح ارگانیک به‌طور جدی منتفی شود. همچنین، موجب شد ماهیت واقعی طرح جامع ارگانیک به بحث کشیده شده و بی‌اعتبار گردد. حمام خسروآغا با ارزش‌هایش به‌عنوان علامت سؤال‌ی مشخص و سدی درقبال ادامه سیاست شهرسازی اقتصاد مصرفی وابسته عرض‌اندام کرد. حمام خسروآغا نه تنها باعث شد که امتداد خیابان استانداری در سال ۱۳۵۶ ه.ش. و مرحله تهیه طرح‌های تفصیلی حذف گردد بلکه سیزده خیابان که ماهیتی مشابه داشت، از طرح جامع ارگانیک حذف شد و شبکه جایگزین برای آنها ارائه گردید (آیتا...زاده شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۵-۲۲)؛ بنابراین در نقشه‌گزینه‌هایی محورهای

شویم، برای مرمت و باززنده سازی آن، تدبیری متفاوت خواهیم داشت. در هر دو وضعیت، وظیفه ما پاسخ‌گویی به مسئله‌ای است که جامعه زنده پیش روی ما قرار می‌دهد (فلامکی، ۱۳۹۱: ۱). به بیانی دیگر عملکرد یک بنای تاریخی، با گذشت زمان و در پی بروز تغییرات در نیازهای جامعه، پیشرفت‌ها و یا در اثر تغییر هنجارهای اجتماعی، اقتصادی و... دستخوش دگرگونی‌های بسیار می‌گردد. گاه، این دگرگونی‌ها موجب ترک سکنه آن بنا و یا حتی تخریب آن می‌شود. در چنین شرایطی است که اثر تاریخی از نظر فیزیکی نیز به سرعت روند تخریب، فرسودگی و زوال را می‌پیماید و نیاز به حفاظت و باززنده‌سازی آن مطرح می‌شود.

اصول این‌گونه حفاظت و باززنده‌سازی را نخستین بار بلوری و وینکلر حدس زدند و کم‌کم از طریق بینش انتقادی حفاظت‌گران اولیه، مانند کارتر، راسکین، موریس و بویتو^{۱۳} تکامل یافت تا این که سرانجام ریگل، جووانی و برندی^{۱۴} نظریه حفاظت مدرن را تدوین کردند (یوکیلهتو، ۱۳۸۷: ۳۲۹). براساس نظریات بویتو طراحی‌هایی که بدون استناد به بررسی‌های علمی و اطلاعات مستند تهیه و اجرا می‌شوند، فاقد ارزش‌اند. درحالی‌که هرگونه تغییر و باززنده‌سازی بناهای تاریخی، باید بنابر نیازهای زنده و حیاتی آن مکان و با تکیه بر بررسی‌های علمی، انجام شود (حناچی، ۱۳۹۱: ۳۳). همچنین نظریه برندی، فرایندی انتقادی را می‌نماید که بنابر آن، هر زمان به مرمت مدرن می‌اندیشیم، خودبه‌خود نوعی دستورالعمل در ذهن ما شکل می‌گیرد که لازمه اجرایی آن، آگاهی پخته تاریخی است (یوکیلهتو، ۱۳۸۷: ۲۶۰).

این باززنده‌سازی، فرایندی است که پس از انجام عملیات مرمت، ماندگاری بنا را در طول زمان ضمانت می‌کند. طی فرایند باززنده‌سازی، همخوان با نیازهای روز جامعه و همگن با هویت و اصالت کهن بنا، گونه‌ای کاربردی نوین به آن اعطا و روح تازه‌ای در کالبد آن دمیده می‌گردد. جریان دوباره زندگی در کالبد کهن، ضمانت ماندگاری بیشتر بنا را طی زمان فراهم می‌آورد.

رهیافتی بر طرح باززنده‌سازی حمام تاریخی خسروآغا

دانش‌های اجتماعی به‌خصوص دانش‌های اجتماعی متکی بر سرزمین، هیچ‌گاه درمقابل نیازی واحد یا برای گشودن مسئله‌ای خاص، تنها یک راه را که بتواند به‌طور قاطع، منحصربه‌فرد به حساب آید، عرضه نمی‌کنند. شهرسازی و طراحی برای باززنده‌سازی فضاهای تاریخی شهرها نیز از چنین امری مستثنی نیستند و ناچارند در تدوین و ارائه طرح‌های مقدماتی و موقتی که به عنوان طرح‌های همتراز و نابرابر یا جایگزین‌ها معرفی

شهر اصفهان و در دستور کار قرارگرفتن محافظت از این محدوده تاریخی برای حفظ بنای حمام تاریخی خسروآغا که در این محدوده قرار داشت، دو مسیر از دو طرف این حمام پیشنهاد گردید. یکی از این مسیرها از کوچه تلفن‌خانه در غرب حمام و دیگری از مسیری از کنار اداره دارایی در سمت شرق حمام می‌گذشت. هردو این مسیرها دوباره به خیابان حکیم ارتباط داده شدند؛ دراصل، حمام خسروآغا و دو بانک در دو طرف آن مانند میدانی در وسط این دو مسیر ارتباطی، عمل می‌کردند.

سحرگاه ۲۳ فروردین ۱۳۷۴

مصوب است که در تاریخ ۱۳۷۱/۷/۶ شورای عالی شهرسازی و معماری ایران به‌علت وجود این حمام تاریخی، با احداث امتداد خیابان استانداری (خیابان حکیم)، مخالفت کرده بود (خبرنامه داخلی نظام مهندسی اصفهان، ۱۳۷۴: ۱۵). سرانجام در ساعت ۲ نیمه شب بیست و سوم فروردین سال ۱۳۷۴ بود که عده‌ای ناشناس (به‌ظاهر ناشناس) بعد از قطع نمودن کلیه سیم‌های خطوط تلفن سازمان میراث فرهنگی در آن محدوده از جمله خطوط تلفن چهل‌ستون و رکیب‌خانه به حمام خسروآغا حمله کردند و این بنای تاریخی را با لودر با خاک یکسان کردند؛ و روی آن را آسفالت ریختند به‌نحوی که بامداد ۲۳ فروردین ۱۳۷۴ اثری از حمام تاریخی خسروآغا بجز قطعات متلاشی‌شده آن برج‌مانده بود. در تصویر ۱۱، قطعاتی از مصالح بنای حمام تاریخی خسروآغا در بامداد ۱۳۷۴/۱/۲۳ نشان داده شده است.

محله قدیمی مسجد حکیم و بازارچه حکیم باوجود پیشینه تاریخی و ارزش معماری، انسجام و درون‌گرایی خود را با احداث خیابان حکیم از دست دادند. خیابان حکیم از وسط بازار گذشت و علاوه‌بر تخریب حمام خسروآغا پیوستگی بافت تاریخی بازار و محله را از بین برد.

تبیین مفهوم باززنده سازی

یک بنای تاریخی قبل از آن که معرف صورت مسئله فنی - ساختمانی باشد، دربرگیرنده یک سلسله روش‌های تفکر و رفتارهای محیطی است که راه و رسم زندگی مردمان عصر خود را بازگو می‌کند. صرف‌نظر از این که ما امروزه آن راه و رسم‌ها و آن تفکرها را نسبت به معانی و مفاهیم فضای معماری و روش کاربردی مصالح، عناصر ساختمانی و همچنین شالوده کالبدی مجموعه‌های ساخته‌شده را با سلیقه‌های فردی و جهان‌بینی خود منطبق ببیایم یا با دیدن آنها بیشتر بر فاصله زمانی‌ای که نسبت به تاریخ بنای موردنظرمان داریم واقف

می‌شوند، مداخله نماید؛ تا در محفل شور، مناسب‌ترین آنها برگزیده شود (فلامکی، ۱۳۹۱: ۱۴۴).

طرح بازنمایی حمام خسروآغا در راستای باززنده‌سازی ارزش‌ها

برای درک بیان و زبان معماری باید با ارزش‌ها، ایده‌ها و جریان مداومشان، تحول و تطورشان، از پس پشت تاریخ تا امروز که در منظومه‌ای به هیأت و هیبت یک بنا متبلور شده‌اند، آشنا بود (امیری اردکانی، ۱۳۸۲: ۷۰). همان‌طور که در تصویر ۱۲ دیده می‌شود، تاق‌های بینه و گرم‌خانه حمام خسروآغا قبل از تخریب بر روی جرزهای آجری و ستون‌های سنگی برپا بوده‌اند. هم‌اکنون در قسمت گرم‌خانه حمام برخی از این ستون‌ها و سرستون‌ها در جای خود و برخی دیگر پراکنده به حال خود رها شده‌اند. بنابر این موضوع و مبنای نظری، درباره مرمت بناهای سنگی در این بخش شیوه آناستلیوز ستون‌های سنگی گرم‌خانه حمام خسروآغا پیشنهاد گردیده است.

براین اساس در ارائه این شیوه از باززنده‌سازی، قرار نیست که ساختمان حمام دوباره‌سازی گردد و فقط ستون‌های سنگی و وضع موجود آن مورد بحث است. بنابراین ابتدا ساختمان مجاور که به حریم گرم‌خانه حمام خسروآغا وارد شده، حذف گردید تا پلان گرم‌خانه به صورت کامل مشخص شود. پس از حذف الحاقات ذکر شده، ستون‌ها و سرستون‌های موجود که پراکنده شده بودند، طبق هندسه بنا در جای خود و کمبودهای موجود یا وصالی یا طبق نمونه‌ها (ولی سنگ و رنگی همخوان ولیکن با تفاوت‌هایی در نما) ساخته شده و در محل مناسب نصب خواهند شد. همان‌طور که در حال حاضر، بخشی از فضای بینه حمام خسروآغا در زیر خیابان مدفون شده و خود را به عنوان یک واقعه تاریخی ناخوشایند مطرح نموده است؛ در ادامه این طرح بازنمایی، برای قسمت بینه حمام طرح کف‌سازی با مصالح بنایی ارائه گردیده است. در این شیوه، پلان معکوس بینه حمام در جای خودش بر روی کف خیابان اجرا شده است. در تصویر ۱۳، طرحی از اجرای کف‌سازی پلان معکوس بینه حمام در محل اصلی خود بر روی کف خیابان نشان داده شده است. در این طرح، تویزه‌ها به صورت آجرهای هره، ستون‌ها به صورت یک سنگ پلاک به ابعاد مقطع ستون سنگی بینه و طرحی ساده‌شده از تزیینات کاربردی بینه است که با آجر هره در کف خیابان اجرا شده است.

از بخش‌های جانبی این طرح، ارائه نوعی حریم به وسیله نیمکت‌های سنگی دور گرم‌خانه حمام است. در این بخش، به این نکته توجه شده که وجود نیمکت‌ها علاوه بر محدود نکردن

دید رهگذر، باعث به وجود آمدن مکثی شهری برای عابرین در این مکان می‌گردد. بدین صورت که افراد علاوه بر نشستن و استراحت کردن، به تأمل و تعمق درباره پیرامونشان دعوت می‌شوند. محیطی که به علت ریشه‌های تاریخی و فرهنگی که دارد، نباید این‌گونه مورد بی‌توجهی قرار گیرد. در تصویر ۱۴، طرحی از برپایی ستون‌های گرم‌خانه حمام خسروآغا و نیمکت سنگی دور آن نشان داده شده است. مطابق با آنچه در طرح ارائه گشته، سعی شده به نحوی رشته تاریخی از هم گسسته حمام خسروآغا در بافت تاریخی دولت‌خانه صفوی با کمترین دخالت، تداوم تاریخی خود را بازیابد. از این طریق، مخاطب

تصویر ۱۱. آوار به جامانده از تخریب حمام خسروآغا در سال ۱۳۷۴ (آیتا...زاده شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۶)

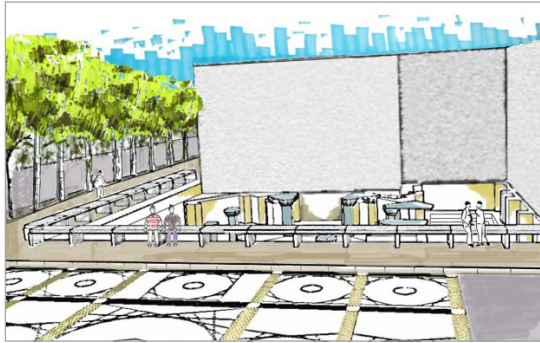

تصویر ۱۲. ستون‌ها و سرستون‌های گرم‌خانه حمام خسروآغا (نگارندگان، ۱۳۹۴)

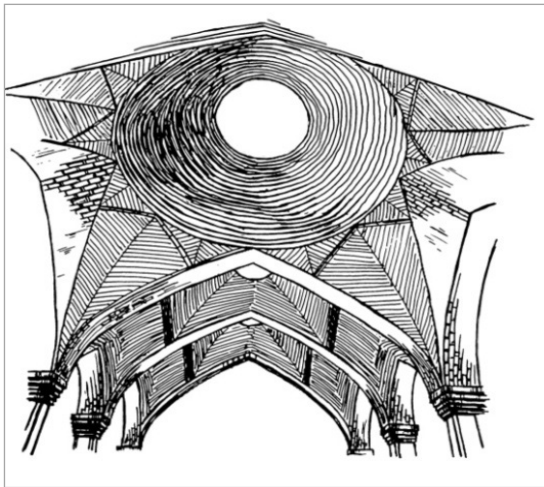

تصویر ۱۳. اجرای کف‌سازی در قسمت بینه بر روی خیابان (نگارندگان)

سال‌های گذشته به محدوده گرم خانه حمام تجاوز کرده کاملاً حذف شده تا امکان بازسازی فراهم گردد. همان‌طور که در نقشه‌های موجود از پلان حمام خسروآغا مشخص است فضای گرم‌خانه آن، فضایی هشت‌ضلعی بوده که دور تا دور آن هشت تاق آهنگ تیزه‌دار بر روی ستون‌ها و جرزه‌های اصلی بنا بوده و درنهایت، گنبد اصلی روی این تاق‌های آهنگ بوده است. نمونه این فضا و معماری آن را می‌توان در بینه هشت‌ضلعی

تصویر ۱۴. طرحی از برپایی ستون‌ها و نیمکت‌های سنگی گرم‌خانه و کف‌سازی بینه حمام خسروآغا (نگارندگان)

تصویر ۱۵. طرحی از اجرای تویزه‌های و پوشش تاق بینه حمام خسروآغا (نگارندگان)

تصویر ۱۶. طرحی از برپایی ستون‌ها و سر ستون‌های بینه حمام خسروآغا (نگارندگان)

علاوه بر توجه به ظاهر طرح اجرا شده و ترسیم آن در ذهن خود، می‌تواند پا را فراتر نهاده و پس‌زمینه‌های تاریخی و فرهنگی محدوده این بافت تاریخی را درک کند. از طرفی، برای گردشگران خارجی که هیچ تجربه‌ایی از فضای کالبدی حمام ندارند، بیان‌کننده هویت تاریخی و باعث رمزگشایی این خاطره شهری می‌گردد.

طرح بازسازی حمام خسروآغا

بازسازی در مباحث مرمتی در مواردی مورد توجه است که بخش‌هایی از یک بنا یا فضا یا مجموعه تاریخی دچار تخریب و فرسودگی کامل شده باشند. به عبارتی دیگر، بازسازی یعنی دوباره ساختن. در حالت کلی، بازسازی از مباحث دشوار و پیچیده مرمت محسوب می‌شود و به تحقیقات و بررسی‌های دقیق و مفصلی نیاز دارد (عالی و تاجیک، ۱۳۸۷: ۱۱).

ضرورت این شیوه از باززنده‌سازی با استناد به منشور بورا^{۱۵} (۱۹۹۶)، شاید این‌گونه تعبیر می‌شود؛ پیوند بین مکان، تاریخ و فرهنگ جامعه به شیوه‌ای نابخردانه گسسته است و منزلت فرهنگی و مکانی آن مخدوش شده است. بنابراین در راستای پیوند دادن این انقطاع فرهنگی و تاریخی و زنده کردن ارزش‌های آن، بنا همانند کالبد اصلی خود دوباره‌سازی می‌گردد.

در این طرح، ساخت‌وساز جدیدی بر اساس مستندات تاریخی و با استفاده از مصالح عمدتاً نو که با ماده تاریخی موجود تلفیق شده، صورت گرفته است. حفاری محل برای جمع‌آوری آوارها و رسیدن به بقایای مدفون شده در کف بینه حمام الزامی است؛ تا بر اساس وضع موجود (بعد از حفاری)، نقشه‌ها و عکس‌های قدیمی اقدامات لازم برای بازسازی قسمت‌های تخریب‌شده صورت گیرد. از مهم‌ترین بخش‌های اجرایی در این قسمت، برپایی ستون‌ها و سرستون‌های سنگی بینه حمام است تا پس از آن، امکان اجرای تویزه‌ها و پوشش بین تویزه‌ها امکان‌پذیر گردد. در تصویرهای ۱۵ و ۱۶، طرحی از برپایی ستون‌ها، سرستون‌ها، تویزه‌ها و تاق‌های بینه حمام خسروآغا نشان داده شده است.

هنگامی که در سال ۱۳۵۶ ه.ش، حمام برای اولین بار اصولی مرمت می‌شد بازسازی تاق‌های فروریخته بسیار ساده و قابل تشخیص از قسمت‌های اصلی انجام پذیرفته شده بود. بنابراین در روند بازسازی تویزه‌ها و پوشش بین آنها از برپایی هیئت کلی بنا الگوبرداری شده است. در تصویر ۱۷، تفاوت اجرای بین بازسازی تاق بینه حمام خسروآغا با نمونه‌های اصلی آن نشان داده شده است. این تفاوت هم در شیوه اجرا و هم در فقدان تزیینات زیر تاق‌های اصلی مشهود است. در ادامه این بازسازی برای خوانش خطوط پلان گرم‌خانه حمام نیاز است ساخت‌وسازهایی که در

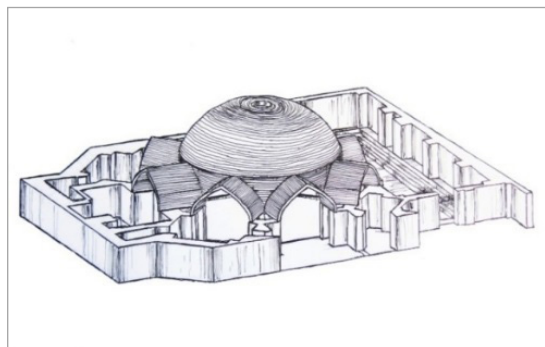
ترافیکی در این نقطه حساس شهری می‌گردد و عواقب ناخوشایندی را در پی دارد. بنابراین طرحی جایگزین در این خصوص معرفی گردیده است.

دوم این که؛ بنابر آشکارسازی قسمت‌های مدفون شده و بازسازی بخش‌های تخریب شده و در کل برپایی کالبد حمام، برای تکمیل شدن این رویکرد مرمتی نیاز است، حیاتی در روح این کالبد از طریق دادن کاربری تازه و درخور شأن این بنا در آن دمیده شود.

با شرایط کنونی، وجود خیابان حکیم به‌عنوان محوری چسبیده به بازار و بار ترافیکی سنگین آن در ساعات مختلف شبانه‌روز - مسیر عبور و مرور تعداد زیادی وسایط نقلیه عمومی و شخصی است - مسدود شدن ورودی این خیابان با طرح بازسازی حمام خسروآغا، محورها و مسیرهای جایگزین و مناسبی را می‌طلبد. برای این منظور موارد مختلفی از مسیرها مورد بررسی قرار گرفت که یک نمونه از آنها بیان می‌شود.

در این گزینه پیشنهادی که در تصویر ۲۰ نشان داده شده است، مسیر خیابان سپه برای متصل شدن به خیابان حکیم از طریق کوچه تلفن خانه انجام می‌پذیرد و مسیر تردد اتومبیل‌ها در خیابان استانداری حد فاصل خیابان بهشتی نژاد و حمام خسروآغا از شمال به سمت جنوب است. از این بابت، حجم ترافیک در این بافت تاریخی آرام‌سازی می‌شود. وجود خیابان باغ گلدسته عنصری کمکی در زمینه برقراری تردد در این محدوده قلمداد می‌گردد.

لازم است بیان شود، طی توسعه شهری اصفهان، افزایش تراکم ساخت‌وسازها و از بین رفتن باغات درون شهری و مزارع اطراف، یکی از خصیصه‌های منحصربه‌فرد و بخشی از هویت شهر اصفهان، مادی‌ها، کم‌کم فراموش شده است. لزوم توجه و سرمایه‌گذاری در جهت احیای مادی‌ها در شهر اصفهان از دیدگاه‌های متعدد تاریخی، زیست‌محیطی، طراحی شهری، اقتصادی و... قابل کنکاش و بررسی است (احمدی، ۱۳۸۶: ۱۷).

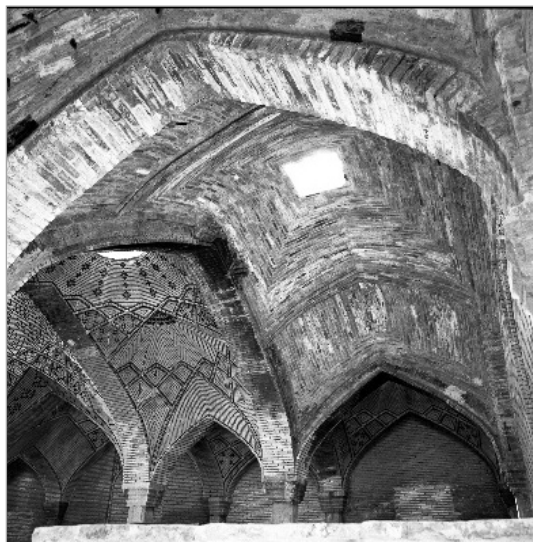
تصویر ۱۹. طرحی از اجرای پوشش گنبد گرم‌خانه حمام خسروآغا (نگارندگان)

حمام علی‌قلی‌آغا مشاهده کرد. در تصویر ۱۸، پلان گرم‌خانه حمام خسروآغا و بخشی که در تصرف ساختمان مجاور آن است در سمت راست تصویر دیده می‌شود.

در وضع حاضر تعدادی از ستون‌ها و سرستون‌های گرم‌خانه حمام موجود است. پس از برپایی آنها و جایگزین کردن قسمت‌های معدوم شده و اجرای جرزهای دور تا دور بینه، امکان بنای تاق‌ها و گنبد اصلی گرم‌خانه به‌وجود می‌آید. در تصویر ۱۹، طرحی از بازسازی تویزه‌ها و گنبد فضای گرم‌خانه حمام خسروآغا نشان داده شده است.

در روند بازسازی حمام خسروآغا دو موضوع بسیار مهم وجود دارد که باید بسیار دقیق بررسی شده و راهکارهایی برای آنها ارائه گردد.

نخست این که؛ با بازسازی حمام خسروآغا در مکان اصلی‌اش مواجه با مسئله مسدود شدن ورودی خیابان حکیم در تقاطع خیابان سپه و استانداری وجود دارد که منتج به قطع مسیر

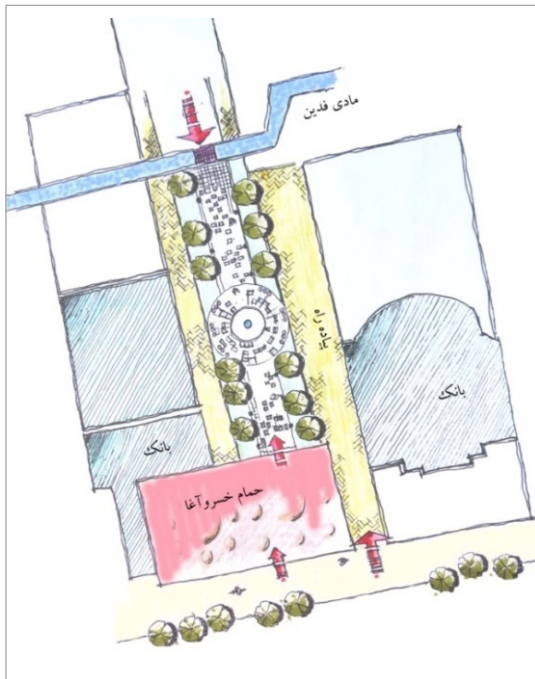

تصویر ۱۷. تفاوت اجرای تاق بازسازی شده و تاق اصلی در بینه حمام خسروآغا در سال ۱۳۵۶ (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان اصفهان)

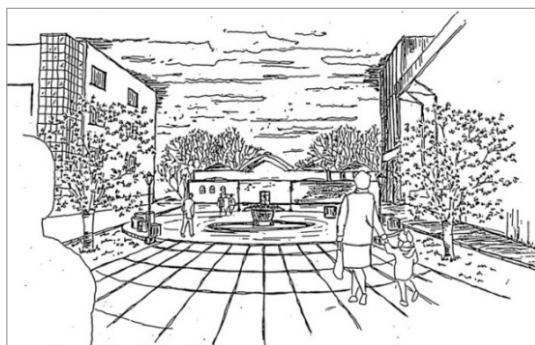

تصویر ۱۸. پلان حمام خسروآغا (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری اصفهان)

تضمین بقا و اعطای کاربری متناسب برای بهره‌برداری از بنای تاریخی با حفظ اصالت و یکپارچگی آن برنامه‌ریزی، طراحی و اجرا می‌شود. از مهم‌ترین عوامل موفقیت این موضوع، توجه دقیق به کاربری اعطاشده به بنا در تمام ابعاد است (پندیان و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۶۱). بنابر ضرورتی که باززنده‌سازی حمام تاریخی خسروآغا را موجب می‌شود و اجرای طرح بازسازی کالبد حمام براساس شواهد و مستندات موجود، برای انجام اقداماتی در جهت دادن کاربری به حمام خسروآغا، این که دیدگاه‌های اقتصادی کم‌رنگ و دیدگاه‌های فرهنگی جایگزین آنها شوند، بسیار مهم جلوه می‌نماید. فرهنگی که ارتقای آن می‌تواند یکی از ارکان بااهمیت در راستای حفظ ارزش‌های فرهنگی و تاریخی جامعه قرار گیرد.

تصویر ۲۱. طرحی از سایت پلان فضای پشت حمام پس از باززنده‌سازی (نگارندگان)

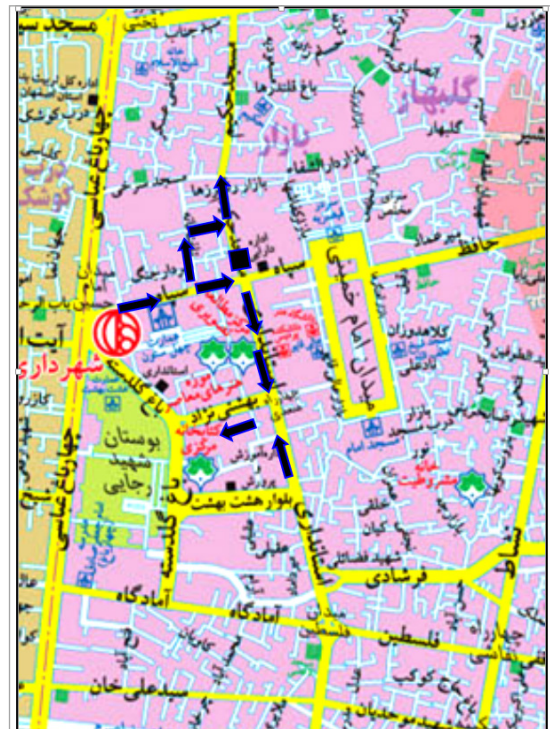

تصویر ۲۲. طرحی از فضای پشت حمام پس از باززنده‌سازی (نگارندگان)

از مزایای این طرح، پدید آمدن بستری برای احیای شاخه‌ای از مادی فدین است که پس از عبور از کاخ چهل‌ستون از پشت حمام خسروآغا می‌گذشته و وارد میدان نقش جهان می‌شده است. این زمینه‌ای برای باززنده‌سازی فضای شهری در این محدوده از دولت‌خانه صفوی قلمداد می‌شود. این نکته در طرح تفصیلی منطقه تاریخی اصفهان در سال ۱۳۷۱ دیده شده بود. در تصویر ۲۱، طرحی از سایت پلان محوطه پشت حمام خسروآغا و ارائه طرح پیاده‌راه شدن آن پیشنهاد شده است. در این طرح، به باززنده‌سازی مادی فدین به‌عنوان یک شاخص از فضای شهری تاریخی اصفهان توجه شده است.

برای دستیابی به این مقصود (باززنده‌سازی فضایی تاریخی) و نظر به ایجاد فضایی جاذب برای گردشگران با قراردادن پاره‌ای عملکردهای خاص، مبلمان شهری و طراحی محیط و منظر در محور مادی، علاوه بر حفظ هویت تاریخی بافت می‌توان به بازیافت خاطره جمعی در شهر و نیازهای تفریحی، روحی و روانی شهروندان پاسخ داد. در تصویر ۲۲، منظری از فضای پشت حمام خسروآغا پس از باززنده‌سازی ارائه شده است. در این طرح، یک فضای شهری با نگاه به تاریخ گذشته زنده گردیده است.

در خصوص موضوع دوم، ذکر این مقدمه لازم می‌نماید، احیا فرایندی هدفمند است که برای ارتقای سطح حفاظت،

تصویر ۲۰. طرحی پیشنهادی برای اتصال محور سپه به حکیم از کوچه تلفن‌خانه (نگارندگان)

ایده‌پردازی‌های منتخب در مفهوم کاربری‌های نوین حمام تاریخی خسروآغا

الف. نمایشگاه تصاویر و ماکت‌هایی از آثار تاریخی استان اصفهان

این کاربری پیشنهادی برای حمام بازسازی‌شده خسروآغا؛ افزون بر اینکه باعث جذب گردشگران داخلی و خارجی و آشنایی آنها با فضا، پیشینه تاریخی و موقعیت این حمام می‌گردد، موجب می‌شود افراد نسبت به دیگر آثار تاریخی و ملی آشنایی نسبی پیدا کنند و برای دیدن آنها از نزدیک ترغیب گردند. این موضوع که افراد نسبت به آثار و میراث گذشتگان خود علم و آگاهی یابند، این زمینه را پیش می‌آورد که هرگونه دست‌تعدی و ویرانگر در این خصوص کوتاه باشد. همان‌طور که این پرسش تعمق‌برانگیز مطرح است: چه تعداد از آگاهان در امر میراث فرهنگی، حتی برای یک‌بار از حمام تاریخی خسروآغا (قبل از تخریب) بازدید کرده بودند؟ در تصویر ۲۳، طرحی از فضای داخلی حمام خسروآغا هنگامی که به نمایشگاهی از تصاویر آثار تاریخی تبدیل شده است، دیده می‌شود.

ب. مرکز اصفهان‌شناسی

نظر به موارد بحث‌شده، حمام تاریخی خسروآغا می‌تواند مکان مناسبی برای فعالیت‌های مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل باشد. از جمله این که متناسب با تاریخ و فرهنگ اصفهان و جایگاه آن در محدوده دولت‌خانه صفوی و محدوده بافت تاریخی اصفهان گردد. در سایر کشورها نیز مؤسسات علمی، تاریخی و فرهنگی یا نهادهایی که در رابطه با میراث فرهنگی فعالیت می‌کنند، در چنین فضاهایی که تناسب تاریخی و فرهنگی دارد، واقع شده است. نکته موردتوجه کمبود فضاهای حمام برای اختصاص دادن به چنین مرکزی است. بدین منظور در فضای پشت حمام باید براساس تناسبات معماری حمام و طراحی در جوار بافت تاریخی، مجموعه‌ای طراحی گردد تا برای رفع نیازهای این مرکز مورد استفاده قرار گیرد. در این راستا از فضای حمام به‌عنوان فضایی ارزشمند به‌منظور اموری خاص از قبیل همایش، نمایشگاه و... استفاده می‌شود. هدف اولیه برنامه‌ریزی در طراحی برای بافت تاریخی تخصیص اولویت به محافظت و حفظ ارزش‌های بناها و بافت‌های تاریخی است. از این‌رو، احداث بناهای جدید نباید عامل ویرانی بناهای قدیمی گردد. بهر حال ممکن است برای تأمین نیازهای ساختمانی جدید و حفظ و تداوم بافت معماری قدیم، بالأخص در مواردی که فضاهای خالی برای بافت این معماری مضر و خطرناک به شمار می‌روند و یا عامل نقصان بیشتری برای اطراف بناها هستند، ساخت‌وسازهای جدید ضروری باشند. بناهای میان‌افزا، ساخت‌وسازهای جدید

درون بافت تاریخی هستند؛ بنابراین باید روح زمان حاضر را القا و بیان کنند. در عین حال در طرح آنها باید به زمینه تاریخی که در متن آن قرار گرفته‌اند، توجه شود. طرح بناهای میان‌افزا باید بر مبنای تجزیه و تحلیل منظم و روشن ریخت‌شناسی تاریخی بافت شهری موجود و عملکرد آنها استوار باشد. در اصل، باید هدف عمده طرح، تکمیل و پر کردن فضاهای خالی در بافت شهری باشد. راه‌حل‌ها و مسائل مربوط به طراحی این‌گونه بناها، براساس ارزش‌ها و سنت‌های فرهنگی خاص منطقه تاریخی موردنظر، نوع وضعیت ساختاری‌های موجود و میزان همگونی با محیط متفاوت است (قدیری، ۱۳۸۵: ۱۶). در تصویر ۲۴، حجم کلی مجموعه حمام خسروآغا و قسمت‌های تازه احداث آن با رویکرد تبدیل شدن به مرکز اصفهان‌شناسی، نشان داده شده است.

در پاسخ به نحوه ساخت‌وساز بناهای میان‌افزا در بافت‌های تاریخی با طیف گسترده‌ای از انواع روش‌ها و تکنیک‌های متنوع روبرو هستیم. ساختاری که در ارائه این طرح پیشنهاد گردیده ساختاری ناپیدا است که در پشت فضای حمام پنهان گردیده و در مقابل آن، خودنمایی نمی‌کند. در این طرح، از قسمت پشت بینه حمام خسروآغا به عنوان یک ضلع از یک فضای حیاط مرکزی استفاده شده و سه طرف دیگر به وسیله ساختمانی U شکل احاطه گردید؛ که باعث خلق فضایی درون‌گرا، خاص معماری سنتی ایرانی شده است. در اجرای این طرح قسمت تلفیقی با فاصله از کالبد حمام خسروآغا ساخته شده و از نظر ارتفاعی هم‌سطح با کد ارتفاعی ساختمان حمام بنا گردیده است. برای جلوگیری از تقلید از المان‌های معماری دوره‌های گذشته سعی شده از فرم‌های ساده‌شده در خلق این بنا استفاده شود ولیکن برای هماهنگ‌بودن با معماری گذشته از تناسبات آن معماری در ساخت این بنا بهره گرفته شده است.

پ. نمایشگاه و فروشگاه کتاب اصفهان

همان‌طور که بیان شد، عایدات حمام خسروآغا صرف استنساخ کتب می‌شده که این نشان‌دهنده حد‌والایی از رشد و تعالی فکری مردم آن دوران است. اینک بی‌ربط نمی‌نماید که فضای داخلی حمام خسروآغا پس از بازسازی به فروشگاه کتاب و محصولات فرهنگی در خصوص آشنایی بیشتر افراد داخلی و خارجی با روزگار گذشته و حال شهر اصفهان تبدیل گردد. این اقدام، هم در کوتاه مدت و هم در بلند مدت اثراتی به همراه دارد که موجب می‌گردد افراد جامعه نسبت به هویت مکان‌های فرهنگی و تاریخی پیرامون خود، آگاهی پیدا کنند و نسبت به آن حس تعلق داشته باشند. در تصویر ۲۵، طرحی از فضای بینه حمام خسروآغا هنگامی که کتاب‌فروشی شده، دیده می‌شود.

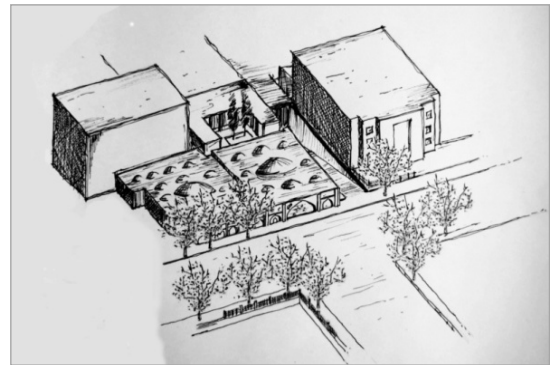
تصویر ۲۵. فضای داخلی حمام خسروآغا هنگام تبدیل شدن به فروشگاه کتاب (نگارندگان)

تصویر ۲۳. فضای بینه حمام خسروآغا با طرح نمایشگاه عکس‌های آثار تاریخی (نگارندگان)

تصویر ۲۶. ترسیم طرح جامع تفصیلی مرکز تاریخی شهر اصفهان بر روی دیوار بانک همجوار حمام خسروآغا (نگارندگان)

تصویر ۲۴. فضای حمام خسروآغا و ایده الحاق فضایی در جبهه شمالی آن (نگارندگان)

نتیجه‌گیری

نظر به این که عامل متذکر بودن انسان به انسانیتش، می‌تواند مسبب پیشگیری از غافل ماندن او از نیک رفتاری گردد، برای آشنایی بیشتر و ترغیب شدن مخاطب به درک هویت تاریخی و فرهنگی پیرامون خود، نیاز است ویژگی‌ها و شاخص‌های فرهنگ بومی (جدا از تقلید صرف از الگوهای بیگانه)، پیش روی افراد جامعه قرار گیرد. حرکت در این راستا می‌تواند حتی فقط مربوط به احیای نام شخص خسروآغا در این مکان باشد. به این صورت که نام چهارراه خسروآغا بر این مکان گذارده شود، با این دیدگاه می‌توان جامعه را برای موضوع باززنده سازی آزمایش نمود. از راه‌های قابل اجرای دیگر برای نیل به این هدف، بهره‌جستن از سیما و منظر شهری و ایجاد یادمانی برای بازیابی هویت این حمام تاریخی است. بنابراین، در خصوص تکمیل طرح یادمان حمام خسروآغا پیشنهاد شده است تصویری از طرح تفصیلی مرکز شهر تاریخی اصفهان بر روی دیوار بانک هم‌جوار گرم‌خانه حمام ترسیم گردد. این طرح که در سال ۱۳۷۳ ارائه شده است، محوطه و بافت‌های تاریخی مرکز شهر اصفهان را نشان می‌دهد. طرحی که در آن حمام تاریخی خسروآغا جزئی ارزشمند از بافت تاریخی محسوب شده و در آن خیابان حکیم قرار به احداث شدن ندارد. این نشانه بصری همانند تلنگری به ذهن رهگذر است؛ تذکری که او را از غفلت و ناآگاهی نسبت به ارزش‌های تاریخی

فضای تاریخی شهر خود جدا می‌سازد. در تصویر ۲۶، طرحی از ترسیم طرح تفصیلی مرکز شهر تاریخی اصفهان بر روی دیوار بانک هم‌جوار گرم‌خانه حمام خسروآغا نشان داده شده است.

بنابراین به‌منظور ظرفیت‌سنجی باززنده‌سازی حمام خسروآغا و باتوجه‌به هویت‌محور بودن بحث، منابع، مزیت‌ها و چالش‌های موجود موردبررسی قرار گرفت. در پایان، برای تصمیم‌گیری نهایی به‌منظور احیای هویت این بنا به‌طور جداگانه طرح بازنمایی و بازسازی تدوین گردیده است. ولیکن ممکن است، به‌علت پاسخگو نبودن جداگانه این شیوه‌های پیشنهادی، در عمل نیاز به تلفیقی آگاهانه باشد تا بنایی سرزنده با کاربری هرچه بیشتر هماهنگ با اصالت و تشخیص آن، تعریف گردد. در ادامه، چگونگی تأمین و پاسخگویی در زمینه کاربری این بنا، مقدمه‌ای است برای یک پژوهش جامع در زمینه طراحی داخلی آن که در این مقاله از بیان این موضوع پرهیز و بررسی به مقاله‌های آتی موکول شده است.

در نوشتار حاضر تلاش گردیده با استناد بر مبانی نظری موجود، در جهت تبیین ارزش‌ها و بازآفرینی هویت حمام تاریخی خسروآغا گامی مؤثر برداشته شود. حمامی که یکی از مشخصه‌های فرهنگ ارزشمند اصفهان و ایران عصر صفوی را در درون خود مستتر دارد. تلاش شده که مخاطب فرهیخته نسبت به حذف ناصواب یک مکان ارزشمند تاریخی و فرهنگی و بازتعریف آن تأمل نماید. سعی گردیده حمام خسروآغا حضور تأثیرگذاری در منظر شهری اصفهان امروز پیدا نماید. جایگاهی خلق گردد که مردم، این حمام تاریخی تخریب‌شده را بازشناسی نموده و احساس تعلق خاطر نسبت به این عنصر شهری درون آنها بازیابی شود؛ تا این مکان به عنوان یک فضای شهری مطلوب با عملکرد پویا در هسته تاریخی شهر اصفهان نقش ایفا نماید. باشد که هویت مخدوش‌شده آن باززنده‌سازی گردد. نگارندگان امیدوارند این پژوهش حرکتی سازنده در مقوله ارائه طرح‌های شهری قرار گیرد تا زمینه‌ای فراگیر پیش بیاید که به موجودیت خسروآغاهای دیگر که مبنای فرهنگ، تاریخ و اصالت این مرز و بوم‌اند، توجهی درخور و شایسته شود. مگر نه در صورت تداوم این روند آشفته، در آینده‌ای نه‌چندان دور، شاهد از میان رفتن همین حداقل‌های برجای‌مانده از موارث فرهنگی و تاریخی شهرها خواهیم بود که به‌هیچ‌وجه امکان تجدید و بازگشت به شکل نخست را نخواهند داشت.

پی‌نوشت

1. Jukka Jokilehto
2. حمام علی‌قلی آغا در تاریخ ۱۱۱۲ ه.ق. و مسجد آن در تاریخ ۱۱۲۲ ه.ق. ساخته شده است (جابری انصاری، ۱۳۷۸: ۱۳۰).
3. Engelbert Kaempfer
4. Pascal Coste
5. میرزا حسین‌خان تحویلدار اصفهانی در زمان ناصرالدین‌شاه از هفتاد و دو حمام دایر در اصفهان سخن می‌گوید که مهم‌ترین آنها را حمام شاه، حمام علی‌قلی آغا، حمام خسروآغا و ... نام می‌برد (تحویلدار اصفهانی، ۱۳۴۲: ۲۰).
6. مادی فدین پس از جدانشدن از زاینده‌رود و گذشتن از محلات نازنون، لبنان، مستهلک، چهارسوشیرازی‌ها در سرلت دو شاخه می‌شده یکی از این شاخه‌ها پس از گذشتن از محله دولت از کنار چهل‌ستون و حمام خسروآغا عبور کرده و به پایین دروازه می‌رفته است (اهری، ۱۳۹۱: ۲۷۳).
7. مرتضی مدرس چهاردهی در کتاب سیمای بزرگان نقل می‌کند: در یکی از بامدادان که از خیابان بوذرجمهری شرقی به سوی وزارت کشور می‌رفتم، استاد سعید نفیسی را دیدم که در برابر کتاب‌فروشی قدم می‌زند تا کتابخانه باز شود. ماجرا را از شادروان پرسیدم. چنین حکایت کرد مرا که «کتابی در حدیث به تازگی در نجف اشرف چاپ شده، در پایان کتاب نوشته شده است.» در تاریخ این کتاب وقف کتابخانه حمام قریه... از روستاهای اصفهان است. تاریخ کتابت و وقف کتاب در عصر صفوی است.» در تاریخ تمدن و فرهنگ جهان سابقه ندارد گرمابه‌ای کتابخانه عمومی داشته باشد (مدرسی چهاردهی، ۲۵۳۵: ۴۰ و ۴۱).
8. حمام خسروآغا تا سال ۱۳۱۹ ه.ق. عنوان وقفیتش محرز و مسلم و محفوظ بود و مرحوم حاج میرزا هاشم، امام جمعه اصفهان، متوفی در ۱۳۲۱ ه.ق. به حکم امام جمعگی در این حمام مثل بسیاری از موقوفات دیگر به عنوان وقفیت مداخله و تصرف می‌کرد. در سال ۱۳۱۹ دو سال قبل از فوتش حاج آقا سدهی را که از آقایان اصفهان و از حاشیه‌نشینان امام جمعه بود و از بعد از برچیده‌شدن بساط امام جمعه به مسجد شاهی‌ها پیوست و نخود هر آشی می‌شد، نیابت تصرف داد. حاج آقا سدهی هم ابتدا به عنوان وقفیت در این حمام تصرف و مداخله می‌کرد و پس از وفات امام جمعه کم‌کم آنجا را از وقفیت به ملکیت شخصی درآورد و چون بستگی به دستگاه روحانیان بانفوذ مسجد شاه داشت، احدی را یارا نبود که با وی از در معارضه درآید (همایی، ۱۳۸۴: ۹۰).
9. طی مصاحبه روزنامه همشهری با آقای دکتر علی بلوک‌باشی که در دهم شهریور ۱۳۹۰ ه.ش. چاپ گردیده است، وی نقل

می‌کند: سال ۱۳۴۵ در اصفهان کار می‌کردیم و در آن دوران شادروان باقر آیتا... زاده شیرازی مأموریت داشت خانه‌هایی را که بافت و معماری قدیمی داشتند بخرد و مرمت کند و برای دانشگاه‌ها آماده کند. یک روز که به مغازه‌ای در خیابان استانداری رفته بود، در آنجا به سنگابی قدیمی برمی‌خورد و وقتی از فروشنده پرس و جو می‌کند، می‌شنود که اینجا زمانی حمام خسروآغا بوده است؛ این همان حمامی بود که اوژن فلاندن طرحی از سربینه آن را در سفرنامه‌اش کشیده بود. او سریعاً گزارشی به وزیر فرهنگ و هنر وقت می‌فرستد که اینجا حمام قدیمی متعلق به قرن ۱۲ وجود دارد. دستور و اعتبار می‌رسد و حمام خریداری شده و پس از حفاری، تمام پی و صفت‌ها و پایه ستون‌ها و سربینه را مطابق آن طرح، بازسازی می‌کنند. در همان برهه زمانی قرار بود جشن فرهنگ مردم را برگزار کنیم. من به عنوان مدیر علمی جشن، بر آن شدم تا آنجا را تبدیل به قهوه‌خانه کنیم. سرانجام این حمام را به این انگیزه در ۲۰ مهر ۱۳۵۶ افتتاح کردیم.

10. Eugene Flandin

۱۱. لازم است بیان شود، عوامل ناشناس در دو نوبت اقدام به بمب‌گذاری در حمام خسروآغا نمودند: ابتدا در سال ۱۳۵۸ و نوبت دیگر در سال ۱۳۶۷.

12. Kocks

13. Camillo Boito

14. Cesare Brandi

15. Burra Charter

منابع و مأخذ

- آیت‌الله‌زاده شیرازی، باقر (۱۳۵۵). **اصفهان شهر نور**. ترجمه لیلا پهلوان‌زاده (۱۳۹۲). چاپ اول، اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
- _____ (۱۳۷۳). ایران و جهان اسلام از نگاه اصفهان در شهر موزه نقش جهان، **مجله اثر**. (۳۵)، ۲۲-۱.
- _____ (۱۳۷۴). تخریب اثر تاریخی حمام خسروآغا، **اثر**. (۲۵)، ۲۷-۲.
- احمدی، فرشته (۱۳۸۶). **طرح ارتقای زیستی شهر اصفهان از طریق احیای شبکه مادی‌های شهر**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران.
- الحسینی خاتون‌آبادی، عبدالحسین (۱۳۵۲). **وقایع السنین و الاعوام**. تصحیح محمدباقر بهبودی، تهران: اسلامیه.
- الاصفهانی، محمد مهدی بن محمد رضا (۱۳۶۸). **نصف جهان فی تعریف الاصفهان**. چاپ دوم، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- امیری اردکانی، علی (۱۳۸۲). **طرح باززنده‌سازی مجموعه‌های معماری موجود در بازار اردکان، فصلنامه هفت شهر**. سال چهارم، (۱۱)، ۷۵-۶۸.
- اهری، زهرا (۱۳۹۱). **مکتب اصفهان در شهرسازی**. چاپ اول، اصفهان: دانشگاه هنر اصفهان.
- بحرینی، حسین؛ بلوکی، بهناز و سوده تقابن (۱۳۸۸). **تحلیل مبانی نظری شهری معاصر**. چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران.
- پازوکی، ناصر و شادمهر، عبدالکریم (۱۳۸۴). **آثار ثبت شده ایران در فهرست آثار ملی**. چاپ اول، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور.
- پندیدن، علی؛ کاشف، محمدعلی و اکبر، تقی‌زاده اصل (۱۳۸۹). **بررسی و شناخت معیارهای پروژه‌های اعطای کاربری به بناهای تاریخی، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی شناخت و معرفی مزیت‌ها و ظرفیت‌های احیا و بهره‌برداری از اماکن تاریخی و فرهنگی**. ۱۷۳-۱۶۱.
- تحویلدار اصفهانی، حسین (۱۳۴۲). **جغرافیای اصفهان**. چاپ اول، انتشارات دانشگاه.
- جابری انصاری، میرزا حسن (۱۳۷۸). **تاریخ اصفهان**. تصحیح جمشید مظاهری، اصفهان: مشعل.
- جهانبخش، جويا (۱۳۸۸). **حمام معنی‌دار خسروآغا، مجله جهان کتاب**. (۱۰ و ۱۲)، ۲۴۰-۲۳۹.
- حبیبی، سیدمحسن (۱۳۹۰). **از شار تا شهر**. چاپ دهم، تهران: دانشگاه تهران.
- حناچی، پیروز (۱۳۹۱). **مرمت شهری در بافت‌های تاریخی ایران**. چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران.
- خبرنگار داخلی سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان (۱۳۷۴). **فروردین و اردیبهشت (۷۱)**.
- رجایی، عبدالمهدی (۱۳۸۷). **تحولات عمران و مدیریت شهری اصفهان در دوره پهلوی اول**. چاپ اول، اصفهان:

- سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
- شفقی، سیروس (۱۳۸۱). **جغرافیای اصفهان**. چاپ اول، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
 - شیرازی، میرزاصالح (۱۳۸۷). **سفرنامه‌ها: میرزاصالح شیرازی**. تهران: نگاه معاصر.
 - صمیمی، قهرمان (۱۳۷۷). اثرات ماندگار طرح جامع کوکس بر انتظام کالبدی شهر اصفهان، **مجله معماری و شهرسازی**. سال چهارم، (۴۳ و ۴۲)، ۶۴-۵۷.
 - عالی، حسین و تاج-یک، شهرام (۱۳۸۷). **مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی**. چاپ اول، تهران: جهان جام جم.
 - فلامکی، محمدمنصور (۱۳۹۱). **باززنده‌سازی بناها و شهرهای تاریخی**. چاپ دهم، تهران: دانشگاه تهران.
 - قدیری، بهرام (۱۳۸۵). **ساختارهای جدید در محیط‌های تاریخی**. چاپ اول، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
 - مدرسی چهاردهی، مرتضی (۲۵۳۵). **سیمای بزرگان**. چاپ اول، تهران: شرق.
 - همایی شیرازی اصفهانی، جلال‌الدین (۱۳۸۴). **تاریخ اصفهان (ابنیه و عمارات اصفهان و آثار باستانی)**. چاپ اول، اصفهان: نما.
 - یوکیلهتو، یو کا (۱۳۸۷). **تاریخ حفاظت معماری**. ترجمه محمدحسن طالبیان و خشایار بهاری، چاپ اول، تهران: روزنه.
 - Proudlove, J. A. (1969). **The Influence of Town Planning Proposals on the Cultural Monuments in the Historic Cities of Tabriz, Qasvin, Isphahan and Shiraz**. Paris: UNESCO.

Received: 2015/12/27

Accepted: 2016/09/21

Revival of an Identity; Feasibility Study in Revitalization of Khosro Agha Historic Public Bathhouse

Behnam Pedram* Shahriar Nasekhian** Morteza Fereshtehnejad***
Davood Akbari****

Abstract

5

Following the increasing automobile dependency life style, there is a need for new pathways and roadways every day. That's why the valuable buildings and historical heritage located on the route of these paths are subject to demolition. Such reckless behaviors which are just born out of a sort of thought and functional need, will give rise to form some unknown concepts of historical fabrics of the cities. The consequence of this ignorance has been resulted in blemishing the historical and cultural identity of the urban spaces in historical cities such as Isfahan. Amongst the most abnormal examples of such measures, as it is the focus of this study, we can indicate the overnight destruction of Khosro Agha historic public bathhouse in order to construct Hakim Street. The street, in a struggle to be constructed for many years, was seeking to demolish and isolate a valuable and historical building around Safavid Dolat Khane. This qualitative research, with a historical-descriptive approach based on library and field studies and aiming to make the architectural and historical lines of Khosro Agha historic public bathhouse recognizable and clear again, has described how Hakim Street has been constructed and how a part of the historical fabric of Isfahan has been torn down and the precious building of this bathhouse has been destructed. Its major hypothesis is also to propose a revitalization method for Khosro Agha historic public bathhouse referring to the remained documents and according to the rules and regulations of conservation charters. Regarding the above mentioned issues, the result of this study is to emphasize the restoration of the downtrodden identity of a part of our country's architectural history in one of the scientific feasibility studied methods.

Keywords: Isfahan, historical fabric, Khosro Agha historic public bathhouse, identity, revitalization.

* Assistant Professor, Faculty of Conservation.

** Assistant Professor, Faculty of Conservation, Art University of Isfahan. Art University of Isfahan.

*** MA in Architectural Conservation, Faculty of Conservation, Art University of Isfahan.

**** Assistant Professor, Cultural Heritage Organization.